
ԱՍԱՏՈՒՐ ՓԱՇԱՅԱՆ. Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը», Երևան, ՎՄՎ-Պրինտ, 2014, 184 էջ:

Մուսա լեռան գոյամարտի 100-ամյակին ընդառաջ՝ ընթերցողի տեղանին է դրվել հրեա գրող, հայ ժողովրդի անկաշառ բարեկամ Ֆրանց Վերֆելի՝ «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպին նվիրված Ասատուր Փաշայանի մենագրությունը (տողերիս հեղինակը գրել է գրքի «Երկու խոսքը»):

Ֆ. Վերֆելի՝ գերմաներենով գրված «Մուսա լեռան քառասուն օրը» (հրատարակվել է 1933 թ. Բեռլինում) Պարույր Միքայելյանի արևելահայերեն թարգմանությամբ Երևանում առաջին անգամ լույս է տեսել կես դար առաջ, 1964-ին, այն տարիների համար շատ մեծ՝ 50 հազար տպաքանակով: Նկատենք, որ մինչ այդ մեզանում հայոց Մեծ եղեռնին նվիրված օտարազգի որևէ հեղինակի գեղարվեստական գիրք չէր հրատարակվել:

Ինչպես վկայում են աշխատության վերջում բերված շուրջ 500 մատենագիտական հղումները, խնդրո առարկա վեպին նվիրված պատկառելի թվով գրականություն կա: Դրանք հիմնականում հայերենով և ռուսերենով հողվածներ են, հուշագրություններ, 1915 թ. Մուսա լեռան հերոսական ինքնապաշտպանության մասնակիցների վկայություններ, հարցազրույցներ:

Ընթերցողին տեղեկացնենք, որ 1996-ին Մոսկվայում ռուսերենով լույս տեսած Մեջի Փիրումովայի «Մարգարեությունը իրականանում է: Վերֆելը և Հայաստանը» մենագրությունում «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպին նվիրված էջեր կան: Մակայն ցայսօր Ֆ. Վերֆելի վեպի մասին հայերենով առանձին մենագրություն չի հրատարակվել ոչ Հայաստանում և ոչ էլ Սփյուռքում: Ա. Փաշայանի սույն աշխատանքը լրացնում է այդ բացը:

Գիրքը, ըստ էության, սկսվում է Վահան Թեքեյանի «Մուլետիա» բանաստեղծությամբ, ինչն աներկբայորեն կարող ենք համարել մենագրության լեյտմոտիվը: Աշխատանքում ներկայացված են Վերֆելի գրքին առնչվող շատ ու շատ հետաքրքիր և գիտական շրջանառության մեջ քիչ հանդիպող իրողություններ: Ահա դրանց ոչ լրիվ ցանկը. վեպի

հայերեն երեք թարգմանությունները՝ 1935 (Սոֆիա), 1964 (Երևան) և 1984 (Անթիլիաս): Մշակույթի և գիտության շուրջ ութ տասնյակ հայ ու օտարազգի երախտավորների կարծիքները Ֆ. Վերֆելի գրքի մասին: «Մուսա լեռան քառասուն օրը» հայ թատրոնում» գլխում մենագրության հեղինակը քննարկել է աշխարհի տարբեր անկյուններում, այդ թվում՝ Երևանի Գ. Սունդուկյանի անվան ակադեմիական թատրոնում «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպի թատերական ներկայացումները: Շատերի համար հայտնություն կլինի պատմական այն իրողությունը, որ հայ բեմի նվիրյալներից մեկը՝ Հովհաննես Զարիֆյանը, 1936–1937 թթ. ԱՄՆ-ի և այլ երկրների բեմերում հանդես է եկել վեպի գլխավոր հերոսի՝ Գաբրիել Բագրատյանի դերով:

Ներկայացվող գրքի էջերում հեղինակի մեղվաջան աշխատանքի շնորհիվ ճշգրտվում և հստակեցվում են պատմական մի շարք ուշագրավ իրադարձություններ: Այսպես, պարզվում է, որ 1924 թ., մինչև իր վեպը գրելը, Ֆ. Վերֆելը Վենետիկում հանդիպել է Ավետիք Իսահակյանին, նրանից լսել հայ ժողովրդի պատմության շատ ու շատ հիշարժան դրվագներ: Որ ԱՄՆ-ում բնակվող մեծանուն կենսաքիմիկոս, ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր ակադեմիկոս Մանասե Սևակը, դեռևս 1934 թ., այն է՝ «Մուսա լեռան քառասուն օրը» Բեռլինում լույս տեսնելուց մեկ տարի անց, ԱՄՆ-ում հրատարակվող «Հայաստանի կոչնակ» ամսագրում գրել է հայ իրականության մեջ առաջին գրախոսությունը Ֆ. Վերֆելի գրքի մասին: Որ Լևոն-Կարապետ Պալճյանը, ով հետագայում պիտի վերանվանվեր Վազգեն Ա Ամենայն հայոց կաթողիկոս, 1940-ին իր ծննդավայր Բուխարեստում լույս է ընծայել «Մուսա լեռան հայերը Ֆրանց Վերֆելի վեպին մեջ» աշխատությունը:

Հետաքրքիր մեկ իրողություն ևս. Ա. Փաշայանը գիտական շրջանառության մեջ է դրել Վիլյամ Մարոյանի ստեղծագործական կյանքին առնչվող հետևյալ դրվագը. 1980-ին Երևանում անգլերենից հայերեն կատարված թարգմանությամբ լույս տեսած Լևոն-Զավեն Սյուրմեյանի «Ձեզ եմ դիմում, տիկիներ և պարոններ» ինքնակենսագրական վեպի առաջաբանը գրել է Վ. Մարոյանը, որտեղ ակնարկ կա «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպի մասին: 1961–1962 թթ. Նյու Յորքում անգլերենով հրատարակված այս վեպի առաջաբանը նույնպես գրել է Վ. Մարոյանը:

Առաջին անգամ հայ ընթերցողը տեղեկանում է, որ 1984-ին Անթիլիասում (Լիբանան) Բաբկեն Փափագյանի՝ ֆրանսերենից հայերեն կատարած թարգմանությամբ լույս է տեսել «Մուսա լեռան քառասուն օրը», որի առաջաբանը գրել է այն տարիների Մեծի տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը:

Կարծում եմ՝ շատերին կհետաքրքրի մենագրության էջերում բերված Ավետիս Ահարոնյանի, Գարեգին Նժդեհի, Ավետիք Իսահակյանի, Հրայր Աճառյանի, Պարույր Սևակի, Վահագն Դավթյանի, Միլվա Կապուտիկյանի, Արփենիկ Չարենցի, Միխայիլ Դուդինի, Բոգդան Գեմբարսկու, Լյուդմիլա Մոտալովայի, Աննա Ջեգերսի, Վրբան Ստամատովի, Յաիր Աուրոնի և այլոց կարծիքները Ֆրանց Վերֆելի ու նրա անմահ ստեղծագործության մասին:

Ամեննին պատահական չէ, որ սույն մենագրության հեղինակը Ասատուր Փաշայանն է, քանզի նա մուսալեռցի բանասեր, հասարակական-քաղաքական գործիչ, Մուսա լեռան հերոսական ինքնապաշտպանության ականատես Ալեքսանդր Փաշայանի (1909–1965) արժանավոր որդին է: Ասենք, որ 1965 թ. Երևանում և մեր հանրապետության այլ քաղաքներում Ալ. Փաշայանը «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպին նվիրված մեծ թվով դասախոսություններ է կարդացել: Նա է «Էջմիածին» հանդեսի 1965-ի բացառիկ համարում Ֆ. Վերֆելի վեպին նվիրված առաջին հոդվածի հեղինակը Խորհրդային Հայաստանում:

Ինչն է արձանագրենք, որ Ասատուր Փաշայանն իր առջև դրված խնդիրը լուծել է մեծ պատասխանատվությամբ, և որ չափազանց կարևոր է սիրով ու նվիրումով:

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ